

s. 232-233; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemû kabâ'î li'l- Arab*, Beyrut 1402/1982, II, 801-802; G. De-gener, *Das Emirat der Banû 'Uqail* (doktora te-zi, 1987), Georg August Universität zu Göttingen; Abbas el-Azzâvî, *'Aşâ'irü'l-İrâk*, Kum 1411/1990, IV, 121-122; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Os-manlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşı-retlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 64, 85, 139; Şâkir Mustafa, *Mevsû'atü düveli'l-âlemi'l-İslâmî ve ricâlihâ*, Beyrut 1993, I, 329-334; İh-san en-Nas, *el-Kabâ'ilü'l-'Arabiyye ensâbühâ ve a'lâmühâ*, Beyrut 1421/2001, I, 374-376; M. Sü-leyman et-Tayyib, *Mevsû'atü'l-kabâ'ili'l-'Arabiyye*, Kahire 1421/2001, I, 555-556; Abd Avn er-Ravzân, *Mevsû'atü'l-kabâ'ili'l-'Arabiyye*, Amman 2002, I, 417-420; H. Kindermann, "Ukaylı", *EJ*² (İng.), X, 784-786; Gülay Öğün Bezer, "Ukaylıler", *DİA*, XLII, 59-61.

ELNURE AZIZOVA

UKAYLİ

(العقيلي)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr
b. Mûsâ el-Ukaylî
(ö. 322/934)

Cerh ve ta'dil âlimi, muhaddis.

Mekke ve Medine'de yaşadığı bilinen Ukaylî'nin dedesi dışındaki aile fertlerine dair bilgi yoktur. Hayatı boyunca bir iki de-fa Mısır ve Rey'e ilmi seyahat (rihle) yap-tığı anlaşılmaktadır. Hocaları arasında an-ne tarafından dedesi Yezîd b. Muhammed el-Ukaylî, Muhammed b. İsmâil es-Sâiç, İshak b. İbrâhim ed-Deberî, Ali b. Abdüla-zîz el-Begavî, Muhammed b. Mûsâ el-Bel-hî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi âlimler vardır. Mesleme b. Kâsım el-Endelüsî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Nâ-fi' el-Huzâî, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî ve Yû-suf b. Ahmed b. Dahîl el-Misrî öğrencilerinden bazılarıdır. Çok eser verdiği kayde-dilen Ukaylî, Rebîülevvel 322'de (Şubat-Mart 934) Mekke'de vefat etti. Ukaylî gü-venilir bir muhaddis olarak tanınmış, ha-disleri çoğunlukla ezberinden rivayet etmiş, hâfızasının sağlamlığını denemek is-teyenler onun yanılmadığını görmüştür. Günümüze ulaşan veya sadece isimleri bi-linen eserleri Ukaylî'nin yoğun biçimde ricâl ve cerh-ta'dil alanlarında faaliyet göster-diğine işaret etmekte; cerh ve ta'dil ilmi-nin büyük otoriteleri Buhârî, Müslim, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî gibi müelliflerden sonra yetişmiş metodo-lojik tasnif dönemine mensup ricâl âlim-lerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ukay-lî Ebû İshak es-Sebîî, Ebû Hanîfe, Ebû'z-Zinâd, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf, Muham-med b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer b. Hü-zeyl, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî ve Abdür-rezzâk es-San'ânî hakkındaki tenkitlerin-

de aşırıya kaçtığı için eleştirilmiştir. Ukay-lî'nin özellikle Ali b. Medîni gibi hadis ilmi-nin meşhur isimlerinden birini mihne olayı sırasındaki tavırları yüzünden, ayrıca Ceh-miyye'ye meylettiği gerekçesiyle eleştir-mesi (*ed-Du'afâ*², III, 235-240) Zehebî, Lek-nevî ve Kevserî gibi âlimler tarafından sert biçimde tenkit edilmesine yol açmıştır. Onun *ed-Du'afâ*²'ü'l-kebir'e aldığı birçok râvi hakkında kullandığı, "Rivayetinin mü-tâbii yoktur" sözünün doğrudan bir cerh gerekçesi sayılmadığı belirtilmiş, ayrıca ba-zı râviler hakkındaki tenkitlerini zayıf râvi-lerden gelen bilgilere dayanarak yaptığı için eleştirilmiştir.

Eserleri. 1. ed-Du'afâ²'ü'l-kebir. Çeşitli gerekçelerle hadiste zayıf sayılan, kendi-sine yalancılık veya uydurmacılık isnat edi-len râvilere dair önemli eserlerden biri olup Yahyâ b. Maîn, Buhârî ve Ahmed b. Han-bel müellifin bu çalışmasında en çok fay-dalandığı hadis münekkittir. Selefî neş-rine göre sayıları 2105 olan bu râviler eser-de sadece ilk isimlerine göre alfabetik sı-ralanmıştır (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984; nşr. Hamdî b. Abdül-mecîd es-Selefi, Riyad 1420/2000). **M. Zâ-hid Kevserî'nin bu eseri tenkit için kale-me aldığı *Nağdû Kitâbi'd-Du'afâ*² li'l-'Ukaylî** adlı basılmamış bir çalışması var-dır. *ed-Du'afâ*² üzerine Abdullah Ali Ah-med Hâfız doktora tezi (1399, Câmîatü Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye külliyy-etü usûli'd-dîn), Şûle Coşkun yüksek li-sans tezi (2002, Uludağ Üniversitesi Sos-yal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır. **2. Ki-tâbü's-Şahâbe**. İbn Abdülber en-Neme-rî'nin *el-İstî'âb*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İşâbe* adlı eserlerinin kaynakları-ndan olan kitabın günümüze ulaşmış ulaş-madığı tesbit edilememiştir. **3. el-Cerh ve't-ta'dil**. Bu eserin de zamanımıza ka-dar gelip gelmediği bilinmemektedir. **4. Kitâbü'l-İlel**. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî'nin *ed-Du'afâ*²'ü'l-kebir'deki bir ifadeye (IV, 351) dayanarak Ukaylî'ye nisbet ettiği bir eser olup hakkında bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ukaylî, *ed-Du'afâ*², III, 235-240; IV, 351; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 47-49; 59-66; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XV, 236-239; a.mlf., *Mizânü'l-İtidâl*, III, 138-141; a.mlf., *Tezkiretü'l-huf-fâz*, III, 833-834; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 405-409; M. Zâhid Kevserî, *el-İmtâ' bi-sireti'l-imâmeyn el-Hasan b. Ziyâd ve şâhibihî Muham-med b. Şücâ*², Kahire 1368, s. 36-52; a.mlf., *Le-mehâtü'n-naẓar fi sireti'l-imâm Züfer*, Kahire 1368, s. 22-26; a.mlf., *Fıkhü ehli'l-İrâk ve ha-dişühüm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1390/1970, s. 53, 83; Sezgin, *GAS*, I, 177.

MEHMET EMİN ÖZAFŞAR

UKAYLİLER

(عقيليون)

**Irak, el-Cezîre
ve Kuzey Suriye'de hüküm süren
bir Arap hânedanı
(990-1096).**

İslâmiyet'ten önce Necid ve Yemâme'-nin kuzeyinde yaşayan Benî Ukayl daha sonra çeşitli bölgelere dağıldı. IV. (X.) yüz-yılda Bahreyn'deki yurtlarından çıkarılan Ukayliler el-Cezîre'ye göç ettiler ve Musul'da hüküm süren Hamdâniler'e tâbi oldu-lar. Kendilerinden önce bölgeye gelen soy-daşlarıyla birleşerek zamanla güçlerini art-tırdılar. Son Hamdânî emîri Gazanfer'in Remle hâkimi Müferric b. Dağfel et-Tâî ile yaptığı savaşta Gazanfer'in yanında onun-la birlikte yenilgiye uğradılar. Gazanfer'in bu savaşta ölmesi ve Hamdâniler'in tari-he karışmasının (369/979) ardından Mer-vâniler'in kurucusu Bâz (Bâd) 373'te (984) Musul'u hâkimiyetine aldı. Ertesi yıl Bü-veyhiler Bâz'ı mağlûp ederek Musul'a gir-diler. Bâz'ın Bağdat'ı ele geçirme teşebbü-sü ölümüyle sonuçlanınca yeğeni Ebû Ali Hasan b. Mervân mücadeleye devam et-ti. Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve'nin izniyle Musul'a dönen Hamdâniler'den Ebû Tâhir İbrâhim ile Ebû Abdullah Hüseyin, Mervâniler karşısında başarısız olunca Nu-saybin'deki Ebû'z-Zevvâd Muhammed b. Müseyyeb el-Ukaylî'den yardım istediler. Cezîretü İbn Ömer ve Beled'i de alan Ebû'z-Zevvâd, Ebû Tâhir İbrâhim ve oğlunu öldürüp Musul'u ele geçirdi (380/990) ve Mu-sul'da Büveyhiler'e bağlı Ukayliler hânedâ-nı kurdu.

Ebû'z-Zevvâd Muhammed'in 386 (996) yılında ölümüyle yerine kardeşi Hüsâmüd-devle Ebû'l-Hasan Mukalled (Mukallid) b. Müseyyeb geçti. Hüsâmüddevle hâkimi-yetinin onaylanması şartıyla Bahâüddeve-ye yıllık 2 milyon dirhem ödemeyi vaad etti. Buna karşılık Kûfe, Kasr ve Camiayn kendisine verildi. Bağdat'ta Halife Kâdir-Billâh tarafından kabul edilen Hüsâmüd-devle Mukalled'in ilk dönemi kardeşleri Ali ve Hasan ile mücadele içinde geçti; Benî Hafâce'den yardım alarak kardeşi Hasan'ı uzaklaştırdı. Ona yardım eden Mezyediler üzerine yürüyüp Dakûkâ'yı zaptetti. Bağ-dat'ı ele geçirmeyi planladığı sırada ken-disinden intikam almak isteyen bir Türk gulâmı tarafından öldürüldü (Safer 391 / Ocak 1001). Yerine oğlu Mu'temidüdde-ve Karvâş (Kırvâş) b. Mukalled geçti.

UKAYLİLER

Karvâş elli yıl kadar süren iktidarı boyunca hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştı. İlk olarak 392 (1002) yılında Büveyhî hâkimiyetindeki Medâin'e başarısız bir saldırıda bulundu. Benî Hafâce'ye ait yerleri almak üzere Benî Esed kabilesiyle ittifak yapınca Büveyhîler'in Medâin nâibi de Benî Hafâce ile anlaştı. Ramazan 392'de (Temmuz-Ağustos 1002) yapılan savaşı Karvâş kazandı. Daha sonra Kûfe'ye hücum etti, ancak yenilip Enbâr'a kaçtı. Karvâş, Abbâsî halifesiyle Büveyhîler ve Fâtîmî hilâfeti arasındaki çatışmalardan yararlanmak istedi. Büveyhîler'in kendisine karşı olumsuz tutumları yüzünden Fâtîmî Halifesi Hâkim-Biemrillâh adına hutbe okuttu. Üzerine kuvvet sevk edilince özür dileyip hutbeyi Abbâsî halifesi adına okutmaya başladı (401/1010-11). 411 (1020) yılında yeğeni Garîb b. Makn b. Mukalled ile birlikte Mezyedîler'in desteklediği Abbâsî ordusuna esir düştü ve bir süre sonra affedildi. Mezyedîler'den Dübeyş ile Benî Hafâce'nin yardım ettiği Abbâsî ordusu karşısında bir defa daha yenilen Karvâş (417/1026) Nusaybin hâkimi olan kardeşi Bedrân ile diğer bazı Ukaylî emirlerinin saldırısına uğradı; taraflar Nusaybin'in Bedrân'da kalması şartıyla anlaşmaya vardı. Benî Hafâce reisi Menî' b. Hasan, Enbâr'ı yağmalayıp ateşe verince Karvâş şehri surla tahkim etti. Hafâce reisi, Ebû Kâlicâr'ın onayı ile Kûfe'yi aldı (417/1026). Karvâş'ın kardeşi Bedrân, Mervânîler'in zaptettiği Nusaybin'i kuşattı. Bir kısım kuvvetlerini el-Cezîre'ye gönderen Karvâş da Nusaybin kuşatmasına katıldı, fakat başarısız oldular. Bedrân, Mervânî Emîri Nasrüddevle ile görüşerek şehri geri aldı (421/1030). Aynı yıl Karvâş'ın yeğeni Garîb b. Makn b. Mukalled Tikrît'e saldırınca şehrin hâkimi Karvâş'tan yardım istedi. Karvâş yeğenini mağlûp ederek eski şartlarla anlaşmayı yeniledi. 425'te (1034) kardeşi Bedrân ölünce Nusaybin'i onun oğluna verdi. Karvâş'ın 431 (1039-40) yılında Tikrît'i muhasara etmesi Büveyhîler'le çatışmaya yol açtı. Büveyhî Emîri Celâlüddevle, Enbâr başta olmak üzere Karvâş'a ait yerleri istilâya girişti. Ukaylîler'den beklediği desteği alamayan Karvâş sonunda Celâlüddevle'ye itaat arzetti.

Selçuklu sultanının hizmetine girmeyip batıya çekilen Irak Oğuzları'nın (Yabğular) el-Cezîre'ye akın etmeleri üzerine Karvâş, Mervânî Emîri Nasrüddevle ve etrafına topladığı kuvvetlerle onları takibe koyuldu. Oğuzlar ellerindeki ganimetleri geri vererek anlaşmak istedilerse de Karvâş razı olmadı. Yapılan savaşta galip gelen

Oğuzlar çevreyi yağmalamaya devam ettiler (433/1041-42) ve Karvâş'ın bir baskına hazırlandığını öğrenince Musul'a karşı yürüdüler. Şehir halkı ile birlikte Oğuzlar'la savaşan Karvâş durumun kötüye gitmesi üzerine ikinci gün gemiyle kaçıp Sinn'e gitti. Oğuzlar Musul'u ele geçirip yağmaladılar (435/1043). Karvâş etraftan yardım istedi. Ukaylîler ve Mezyedîler'den Dübeyş kendisine katıldı. Oğuzlar da Diyarbekir bölgesindeki soydaşlarından yardım aldılar. 20 Ramazan 435 (21 Nisan 1044) tarihinde yapılan savaşta Oğuzlar yenilgiye uğradılar. Karvâş ağır kayıplar veren Oğuzlar'ı Nusaybin'e kadar takip etti. 441 (1049) yılında kardeşi Ebû Kâmil Bereket, Karvâş aleyhine karşı harekete geçti. Yenilgiye uğrayan Karvâş, Ebû Kâmil tarafından Musul'a getirildi. Karvâş, Musul emîri olarak görünse de yönetim kardeşinin eline geçti. Aynı yıl Ukaylîler'in Türk asıllı emîr Arslan el-Besâsîrî'ye ait bazı yerlere saldırmasıyla çıkan savaşta iki taraf da ağır kayıplar verdi. Besâsîrî, Enbâr ahalisinin Karvâş'tan şikâyeti yüzünden şehri teslim aldı. Yetkililerinin iyice kısıtlanması üzerine Karvâş, Bağdat'a gitmeye teşebbüs ettiyse de Ebû Kâmil'in gönderdiği heyet tarafından geri çevrildi (442/1050-51). Ebû Kâmil, Büveyhîler'le savaşmak için Tikrît'e giderken yolda vefat edince yerine Ale müddin Ebû'l-Meâlî Kureyş b. Bedrân getirildi. Kureyş ile amcası Karvâş arasındaki çekişme Karvâş'ın tutuklanmasıyla sonuçlandı. Karvâş Receb 444'te (Kasım 1052) öldü ve Musul'un doğusunda Ninevâ'da Tevbe tepesinde gömüldü.

Kureyş, başlangıçta kardeşi Mukalled ve Ukaylî ailesinin diğer liderleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Bu ihtilâflarda Büveyhî Emîri el-Melikü'r-Rahîm onun topraklarını elinden almaya kalkıştı. Kureyş, kaybettiği yerleri geri almak için giriştiği mücadelede başarı sağlayınca el-Melikü'r-Rahîm'e tâbi olarak durumunu güçlendirdi. Besâsîrî'nin zaptettiği Enbâr'ı geri aldı. Ancak otorite boşluğu yüzünden bölgedeki çatışmalar arttı. Kureyş, Bağdat seferi dolayısıyla bölgeye gelen Tuğrul Bey adına hutbe okuttu (Şâban 446 / Kasım 1054). Mervânîler'den el-Cezîre hâkimi Süleyman b. Nasrüddevle'nin öldürülmesini fırsat bilerek giriştiği savaşta ağır yaralandı (447/1055). Daha sonra Tuğrul Bey'in huzuruna çıkıp itaat arzetti. Tuğrul Bey'in gelişi üzerine Bağdat'tan kaçan Arslan el-Besâsîrî, Fâtîmî halifesinin desteğiyle Selçuklular'a karşı bir Şii cephesi oluşturmak istiyordu. Sultan Tuğrul da Kutalmış ile Kureyş'i sefere memur etti. Kutalmış, Sin-

car civarında yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğradı, yaralanan Kureyş ise Besâsîrî'ye katıldı (Şevval 448 / Ocak 1057). Musul'da hutbe Fâtîmî halifesi adına okundu. Bunun üzerine Tuğrul Bey büyük bir orduyla bizzat harekete geçti, isyancıları bertaraf ederek bölgeyi yeniden itaat altına aldı; Kureyş sultanıdan af diledi. İbrâhîm Yinal Musul'a vali tayin edildi. Ardından Kureyş, İbrâhîm Yinal'ın şehirden ayrılmasını fırsat bilip el-Besâsîrî ile birlikte Musul'u ele geçirdi. Tuğrul Bey Musul'a ikinci defa sefer yapmaya mecbur oldu. Kureyş ve Arslan el-Besâsîrî şehri tahrip ederek kaçtılar. Tuğrul Bey kardeşi İbrâhîm Yinal'ın isyanını bastırmak için Bağdat'tan ayrılınca Arslan Besâsîrî, Şii bayrakları ile şehre girip Halife Kâim-Biemrillâh'ı esir aldı (8 Zilkade 450 / 27 Aralık 1058). Halife Kureyş'in himayesine verildi. İbrâhîm Yinal'ın isyanını bastıran Tuğrul Bey geri dönüp Bağdat'ta bir yıl süren işgale son verdi. Tuğrul Bey'in emriyle halifeyi iade eden Kureyş, Şii'lerle iş birliği yapmasına rağmen halifeye zarar vermediğinden affedildi. Musul ve Nusaybin kendisine iktâ edildi. 453'te (1061) Nusaybin'de ölünce yerine oğlu Ebû'l-Mekârim Şerfüddevle Müslim geçti.

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine (455/1063) Halife Kâim-Biemrillâh tarafından Bağdat'a davet edilen mahallî emirlerin en itibarlı sayılan Müslim bu durumundan kendi konumunu güçlendirmek amacıyla faydalanmayı düşündü. Halifenin kurtulmak istediği Selçuklu gücünün yerini almaya yeltenip sultanın sarayını işgal etti. Ancak diğer emirlerin muhalefeti yüzünden başarı sağlayamadı. Müslim'in Fâtîmî halifeliğine yakınlaşmasını engellemek için Sultan Alparslan ve halife tarafından Musul, Enbâr, Hîf, Harbâ, Sin ve Bevâzic kendisine iktâ edildi (458/1066). Müslim 462'de (1069-70) sultanın kız kardeşi Safiye Hatun ile evlendirildi. Müslim b. Kureyş, daha sonra Sultan Melikşah'a bağlılık arz etmekle birlikte Selçuklular'la nüfuz mücadelesine girmekten kaçınmadı. Hatta sultanın kardeşi olan Suriye Meliki Tutuş'un emrine verilmesine rağmen onunla şiddetli bir rekabete girişti. Irak ve Suriye'de birleşik bir Arap devleti kurmak isteyen Müslim'in bu tutumundan rahatsızlık duyan Melikşah Musul'a sefer düzenledi ve Ukaylîler'e ait toprakları başkasına iktâ etti (477/1084). Horasan'daki isyan yüzünden bölgeden ayrılmak zorunda kalan sultan Müslim'in af talebini kabul etti. Bu sırada Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah'ın Halep istikame-

tinde ilerleyişini sürdürmesi, Müslim'in de Antakya yöresini yağmalatması gerilimi iyice tırmandırdı. Kurzâhil mevkiinde yapılan savaşta yenilerek öldürülen Müslim (24 Safer 478 / 20 Haziran 1085) Süleyman Şah tarafından Halep Kapısı'nda defnedildi.

Müslim'in yerine geçen kardeşi İbrâhim ağabeyinin dul eşi Safiye Hatun ile evlendi. Ancak Melikşah tarafından azledilip yerine halifenin eski veziri Fahrüddeve b. Cehîr tayin edildi (482/1089). Melikşah, Müslim'in oğlu Muhammed'e Rahbe, Haran, Suruç, Rakka ve Habur'u verdi ve onu kız kardeşiyle evlendirdi. Melikşah'ın ölümünden (485/1092) sonra Safiye Hatun oğlu Ali ile birlikte Musul'a geldi. Müslim'in diğer oğlu Muhammed ile girdiği mücadeleyi Ali kazandı. İbrâhim, Büyük Selçuklu tahtı için harekete geçen Tutuş' a tâbi olmayı reddettiği için öldürüldü (486/1093). Tutuş halası Safiye Hatun'un oğlu Ali'yi Musul'a vali tayin etti. Muhammed kardeşine karşı Selçuklu Emiri Kürboğa'dan yardım istedi. Ancak Kürboğa onu yakalayıp Nusaybin'i aldı, uzun süren kuşatmanın ardından Musul'u ele geçirdi. Toprakları önce Suriye Selçukluları, ardından Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa tarafından istilâ edilen Ukayliler'in Musul'daki hâkimiyeti böylece sona erdi (Zilkade 489 / Kasım 1096). Ukayliler'in Suriye ve el-Cezîre'de Tikrît, Hît, Ukberâ, Âne, Hadîse ve Ca'ber gibi şehirlerde hüküm süren bazı küçük kolları VI. (XII.) yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirdiler. Ca'ber ve Rakka'daki kol 564'te (1169) Zengiler tarafından ortadan kaldırıldı. Ukayliler'in sahip olduğu yerler Büyük Selçuklular'a bağlı Türk emirlerin idaresine verildi. Kendileri de şiiere meraklı olan Ukaylî emirleri şair ve âlimleri himaye etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, IX-X, tür.yer.; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 9, 10, 12-15, 22; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, I, 118; II, 58-61, 67-73, 75, 77, 78-79, 81-83, 88-89, 90-92; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 260-269; Ebü'l-Ferec, *Târih*, I, 300, 308-309, 310-316; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 331-332; Hâşî Abbâde el-Muâzidî, *Devletü Benî 'Ukayl fi'l-Mevsil* (yüksek lisans tezi, 1966), Câmîatü'l-Kâhire Külliyyetü'l-edeb; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 80, 86, 94, 96, 99; Zambaur, *Manuel*, s. 205-206; Saïd ed-Dîvecî, *Târîhu'l-Mevsil*, Musul 1402/1982, s. 154-170; H. Kennedy, "The Uqaylids of Mosul: The Origins and Structure of a Nomad Dynasty", *Actas del XII. Congreso de la U.E.A.I. (Málaga, 1984)*, Madrid 1986, s. 391-402; C. E. Bosworth, *The New Is-*

lamic Dynasties, Edinburgh 1996, s. 91-92; a.mlf., "Ukaylids", *El²* (İng.). X, 786-787; Abdülkerim Özaydın, "Selçuklu Emiri Kürboğa", *TD*, 36 (2000), s. 405-421; a.mlf., "Gazanfer", *DİA*, XIII, 431-432; K. V. Zetterstéén, "Karvâş", *İA*, VI, 371-372; a.mlf., "Kureys", a.e., VI, 1019-1020; a.mlf., "Mukalled", a.e., VIII, 564; a.mlf., "Ukayliler", a.e., XIII, 18-19; Gülay Ögün Bezer, "Müslim b. Kureys", *DİA*, XXXII, 94-96; Elnure Azizova, "Ukayl (Benî Ukayl)", a.e., XLII, 57-59.

GÜLAY ÖĞÜN BEZER

UKAYLİYYE

(العقيلية)

Ukayl b. Ahmed
el-Menbici el-Batâihî'ye
(ö. 550/1155)
nisbet edilen bir tarikat
(bk. TARIKAT).

UKÂZ

(عكاظ)

Câhiliye döneminin
en meşhur panayırı.

İslâm'dan önce Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulan, Araplar'ın sosyal ve ekonomik hayatında önemli rol oynayan panayırın en tanınmış Mekke'nin güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasındaki Ukâz'da kurulurdu. Ukâz taşlık alanlarla su kaynaklarının bulunduğu geniş bir vadidir. İnsanların burada toplanıp alışveriş yapmaları, başta şiir olmak üzere yarışmalar düzenlemeleri, kendileri ve kabilelerinin şerefi uğruna birbirleriyle mücadele etmelerinden dolayı bu adı alan Ukâz Mekke'ye 30, Tâif'e 15 mil uzaklıktadır. Habeşistan'ın Yemen Valisi Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Araplar'ın Kâbe'ye ve hac ibadetine daha fazla değer vermeye başladıklarını gören Kureyşliler Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikte kendilerine birtakım imtiyazlar tanıyıp kurallar koydular (bk. HUMS). Mekke ekonomisine önemli katkılar sağlayan bu imtiyazların ardından kurulan ve Mekkeliler'in Arabistan içerisinde oluşturdukları düzenli ticaret sisteminin bir parçası sayılan Ukâz panayırı Kureyş'in kontrolü altında olup Fil Vak'ası'ndan on beş yıl sonra 584 veya 585 yılında ihdas edilmiştir.

Câhiliye devrinde hac mevsimi zilkade ayının başından yirmisine kadar süren, ilk günü ihramlı katılmanın zorunlu olduğu Ukâz ile başlayıp Zülmeccâz ve Mecenne panayırlarıyla devam eder, buradan Ara-

fat'a çıkılırdı. İbn Abbas'ın Ukâz, Zülmeccâz ve Mecenne'yi Mekke'nin önemli ticaret yerleri olarak zikretmesi panayırarla Mekke'nin iktisadî hayatı arasındaki bağlantıya işaret etmektedir (Buhârî, "Hac", 150; "Tefsîr", 34). Ukâz yalnızca Mekke ve Tâif civarında yaşayanların değil, hac ziyareti amacıyla yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen putperest Arap kabileleriyle Hîre ve Kinde gibi komşu devletler tarafından gönderilen ticaret kervanlarının da katıldığı çok geniş bir kitleye hitap ediyordu. Uzak mesafelerden türlü malların getirildiği Ukâz'a Kureyş, Hevâzin, Gatafân, Mustalîk, Eslem, Süleym ve Ehâbîş gibi Kâbe'yi mâbed kabul eden bütün Arap kabileleri iştirak ediyordu (İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 264-267; Ya'kübî, I, 270-271). Her kabilenin bayrak veya işaretlerle belirlenmiş özel yerleri vardı. Hevâzinliler'den bazıları Ukâz'daki Cihâr adlı puta tapardı (Cevâd Ali, IV, 517).

Ukâz panayırına sürekli katılan Benî Süleym ile Hevâzinliler, İslâm öncesinde kabileler arasında çıkan savaşlarda önemli rol oynuyorlardı. Birinci Ficâr savaşı Ukâz panayırında bir kişinin Araplar'ın en şerefli olduğunu iddia etmesi üzerine Kinâne ve Hevâzin arasında, ikinci Ficâr savaşı, Kinâne kabilesine mensup bazı gençlerin Benî Âmir b. Sa'saa kabilesinden bir kadını rahatsız etmeleri sonucu çıkmıştı. Hîre ve Kinde hükümdarları ticarî ve siyasî amaçlarla her yıl Ukâz'a kervan gönderiyorlardı. Hîreli'lerin kervanlarını Ukâz panayırına güvenlik içerisinde götürme görevi Hevâzin kabilesine aitti. 585'te Hîre Hükümdarı Nu'mân b. Münzir'in Ukâz'a yolladığı kervanı korumakla görevlendirilen Hevâzinli Urve b. Utbe er-Rahhâl'in Kureyşli Berrâd b. Kays tarafından öldürülmesi iki kabile arasında "yevmü Nahle" adı verilen savaşın çıkmasına yol açtı (İbn Sa'd, I, 126-127; İbn Habîb, *el-Münemmağ*, s. 164-170). Temîm kabilesi reislerinden Hâcib b. Zûrâre'nin Kısra'nın kervanını Ukâz panayırına götürürken yayını rehin bıraktığı, görevini başarı ile tamamlaması üzerine Kısra'nın kendisine taç giydirip onu ödüllendirdiği rivayet edilmektedir.

Panayıra Gazze ve Busrâ'dan şarap, Suriye'nin diğer şehirlerinden yağ, üzüm ve silâh, Tâif'ten deri, Yemen'den giyecek ve diğer yerlerden çeşitli ürünler gelmekteydi. Dericilik sektörünün en seçkin örnekleri burada sergileniyordu. Arabistan ve çevresindeki hükümdarlar başta gelen mahsullerini Ukâz'a gönderip ticarî faaliyetlere katılır, silâh, at ve giysi çeşitleriyle pa-